

УДК 94(477.10)

А.В. ВАСИЛЮК

«МІСЬКЕ ТОВАРИСТВО», «УРАНІЯ» ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНШИХ СПІЛОК У ПРАЗІ В ПЕРІОД З 1845 ДО 1939 РОКУ

Василюк Анастасія Василівна – аспірант кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет

У статті аналізується діяльність та значення спілок «Міське товариство», «Уранія» та інших об'єднань, які існували у Празі в період з 1845 до 1939 року.

Ключові слова: організація, конкуренція, табу, громадянський

Василюк А.В. «Городское сообщество», «Урания» и деятельность других союзов в Праге за период с 1845 по 1939 год.

В статье анализируются деятельность и значение союзов «Городское общество», «Урания» и других объединений, которые существовали в Праге за период с 1845 по 1939 год.

Ключевые слова: организация, конкуренция, табу, гражданский

Vasylyuk A.V. «The urban society», «The urania» and the activity of other organizations in Prague during the period from 1845 to 1939.

The article deals with the activity of the organizations «The Urban society», «The Urania» and analyzes the activity of other associations that existed in Prague in a period from 1845 to 1939.

Key words: organization, competition, taboo, civil

Постановка проблеми. Період, протягом якого Чехія знаходилась під владою Австро-Угорщини, був довгим та складним. Пригнічувались будь-які починання розвинути свою мову та залучити її до всіх сфер життя чеського суспільства. Домінуючою була все-таки мова німецька. Але поступово створювались організації, які змогли розвинути і збагатити чеську мову та культуру, розбудити свідомість чеських громадян. Поряд із суто чеськими організаціями довгий час існували і діяли німецькі, адже в Празі проживала велика кількість німецького населення. Але поступово їх авторитет та могутність знизилась і чехи отримали те, чого так довго прагнули - власну демократичну державу з своєю мовою, культурою та традиціями.

Аналіз публікацій і досліджень. Цій темі приділяли увагу переважно чеські дослідники. Найбільш ґрунтовними є праця «Zlatý věk české samosprávy. Samozpráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální vývoj Čech a 1862-1913» [2], яку написав Hlavačka M. У ній він описує передумови спілкового руху у Чеських землях. Holbach P. у книзі «Společenský systém» [3] розповідає про тогочасний рівень суспільного розвитку населення і його ставлення до діяльності спілок. Праця під назвою «Stará dělnická Praha: život a kultura pražských dělníků 1848-1939» [6], яку опублікував Robek A. зосереджує нашу увагу на основних етапах спілкового руху у місті Прага. Такі дослідники, як Norejsek J., Muška M., Urban O. визначали, як поява та діяльність певних організацій вплинули на емансипацію всього чеського суспільства.

Мета дослідження та завдання. Необхідно дослідити діяльність чеських та німецьких спілок у Празі, які існували до 1939 року. Також важливо визначити передумови виникнення спілок у досліджуваній період та розкрити наслідки їх діяльності для чеського суспільства.

В історії кожного народу знаходимо ті чи інші об'єднання, які відіграли важливу роль для суспільства, допомогли розвинути певні сфери народного життя, збагатили його, сприяли його емансипації. В історії Чехії однією з таких організацій було «Міське товариство».

Створення громадського та дискусійного клубу празьких городян у сорокових роках ХІХ століття було вираженням самодостатності міського населення у Чеських землях, яке полягало у збільшенні політичної могутності і досягненні рівноправності з шляхтою та духовенством. Розбудовувати нову культурну і політичну діяльність національно і ліберально налаштованого міського населення стали такі осередки, як «Патріотичний музей», пізніше «Спілка розбудови промислу в Чехії», «Міське товариство», «Організація чеська». «Спілка розбудови промислу в Чехії» та «Міське товариство» зосередили в собі тих представників міського ліберального руху, які у 1848 році разом з Франтішеком Палацьким стали на чолі опозиції німецько-франкфуртської партії, що виступала за посилення австрійського уряду у конституційній і федеративній формі [8, с.42]. Історію чеських земель Ф. Палацький розглядав як боротьбу німецької та слов'янської стихій. Чеський народ він вважав носієм позитивних рис, притаманних усім слов'янам, зокрема ідеалів раннього християнства, високих моральних засад, любові до батьківщини та рідної мови, прагнень до морального самовдосконалення. Ф. Палацький протиставляв слов'янські демократичні засади німецьким ставновим, вважав, що на початку чеської історії переважала слов'янська стихія. Він ідеалізував життя стародавніх чехів, яке відбувалося в умовах внутрішньої свободи, споконвічної демократії, мирних відносин із сусідами. В подальші часи німецька стихія – католицька – витіснила слов'янську. В

© А.В. Василюк, 2013

боротьбі слов'янських демократичних засад проти станових німецьких виник рух за свободу – гусизм – «вершина чеської історії». Ф.Палацький створив періодизацію чеської історії: стародавні часи – до гусизму; середні віки – гусизм; новий час – післягуситський період поневолення чеського народу.

До гуситського руху він включав реформацію, селянську війну, правління Іржі Подебрада як зразок ідеального конституційного монарха, діяльність Громади чеських братів [2,с.89].

Ф. Палацький розглядав гусизм як величний прояв слов'янського демократичного руху, чеської національної ідеї, як втілення свободи думки в народному русі. Спочатку він підкреслював лише національний аспект гуситського руху, а після революції 1848 р. на перший план висунув морально-релігійну боротьбу чехів проти католицької авторитарності, за церковні та релігійні реформи.

Ф.Палацький надавав перевагу радикальній течії гуситського руху – таборитам, із симпатією висвітлював їхні бойові успіхи, діяльність Яна Жижки. Таборити – втілення ідеалів стародавньої слов'янської демократії у поєднанні з принципами свободи нового часу. Одночасно він засуджував соціальні вимоги лівих таборитів. У течії хліазму, учасники якої поділяли віру в тисячолітнє земне царювання Ісуса Христа (хліазм – від грец. «тисяча»), яке почнеться після другого пришествя Христа, напередодні кінця світу, Ф. Палацький вбачав прояв ідей комунізму, до яких ставився негативно [2,с.91].

«Міське товариство», яке виникло у 1845 році як неполітична спілка для організації розважальних заходів для своїх членів, стала у 1848 році широким осередком міського емансипаційного руху.

На перших спілкових виборах, що датуються 12 жовтня 1845 року, на основі виборчих результатів перемогли особи, які представляли у 1848 році інтереси національно і ліберально орієнтованого міського населення на Національних зборах.

Першим засновником «Міського товариства» став юрист Франтішек Август Браузер, експерт із селянського питання і вірний прихильник концепції Франтішка Палацького щодо збереження федеративного і конституційного ладу Австрії. Іншими членами комітету були ювелір Прокоп Ріхтер, млинар Бедржіх Франкл, архітектурний майстер Ян Рипота, гравець у карти Матей Мішак, механік Джон Міллер. Скарбником клубу став лікар Карел Х'юго Кашпар [6,с.108].

Для того щоб міські заможні кола звернули увагу на організацію і надали їй активну грошову допомогу, пропагандистську роботу вели юристи Франтішек Ладислав Реігер та Алоїс Прослав Троян. Це яскраво проявилось в категоризації членства, умови якого були затверджені чеським губернатором 19 грудня 1845 року.

Члени спілки були поділені на три категорії. Перша категорія складалася з меценатів спілки, так званих засновників. Це були празькі городяни, які одноразово сплатили не менше ніж п'ятдесят золотих до спілкової казни і потім виконували свої обов'язки на правах постійних членів. Друга категорія складалася з діючих членів, однак лише

з празьких городян. Лише діючим членам належало право брати участь в управлінні спілкою і бути учасником усіх заходів, які відбувалися всередині організації. Вони мали право брати участь в обговореннях найвищого органу спілки, загальних зборах, право голосувати й бути обраними. Їх членський внесок складав 12 золотих щороку. До третьої категорії діючих членів були включені всі зацікавлені в членстві, які не могли відкинути присвоєння їм статусу празького міського жителя. Вони могли брати участь у дискусіях, читаннях, у товариських забавах. Їх щорічний внесок був 6 золотих. Діючим членом з 31 січня 1847 року міг стати празький житель, який не міг платити членський внесок, однак неміський житель не міг стати членом організації [6,с.111].

Від початку діяльності спілки діяло правило, що записи стосовно переговорів ради робилися чеською мовою; при обговоренні спершу висувалися доповіді чеською мовою, а потім вже німецькою. Чеська мова стала єдиною для спілки з 1870 року. І в членській основі проявився відтік частини членів роз'єднанням чеського і німецького спілкового життя в зв'язку з участю «Міського товариства» в політичній боротьбі стосовно празького міського самоврядування, під час захисту чеських державно-правових і мовних вимог.

Перед офіційним відкриттям орендованих приміщень на Воршільській вулиці в січні 1846 року спілка нараховувала 19 засновників, 193 діючих і 120 сприяючих членів. До кінця квітня 1846 року ця кількість зросла до 20 засновників, 244 діючих і 242 сприяючих членів.

Серед сприяючих членів була велика кількість інтелігенції, яку об'єднали збори 31 січня 1847 року. Наслідком цих зборів стало те, що сприяючим членам було надане право брати участь у загальних зборах без активного і пасивного виборчого права. Інтереси членів захищали Йозеф Річ і Франтішек Август Браузер, які пропонували надати сприяючим членам рівні з діючими членами права [6,с.113].

Діяльність «Міського товариства» відіграла значну роль для Праги, бо надавало багато коштів для створення і розвитку шкільної справи, допомагало лікарям, театрам, бібліотекам.

З розвитком конституційного життя Австро-Угорщини, з виникненням політичних партій і з розвитком спілкового руху розширились межі соціальних диференціацій, а тому це торкнулося і «Міського товариства». Змінилося його суспільне значення. Якщо вже на своєму початковому етапі, в 1860-их роках, організація була осередком політичного життя, то в 1901 році вона звузила свій вплив на політику і стала лише чеським суспільним осередком, хоч і надалі мала неабияке культурне значення.

Свою роль відіграв і відхід від старочеської політичної орієнтації, підтримку якої мала організація. Спілки «Сокол» і «Глагол» були тісно пов'язані з «Міським товариством», але мали набагато ширші, незалежні від організації сфери впливу та діяльності. Таким чином, організація з дещо буржуазної перетворилася поступово на грома-

дяньську спілку. Товариство діяло у Празі до 1952 року.

Організація «Міське товариство» – суто чеська, що було дуже важливим для населення, однак у період її діяльності поряд з чеськими організаціями в Празі діяло й багато німецьких спілок, адже в столиці Чехії на той момент проживало багато німців.

Серед вісімнадцяти тисяч спілок і організацій та співдружностей, які діяли на основі закону про право об'єднання, з 1867 року існував так званий реєстр празького поліцейського управління (1895-1951), який представлений переважно спілками німецькими.

В Празі створювались чеські та німецькі спілки так звані «близнюки». Це були по суті однакові організації, які відрізнялись своїм чеським або німецьким спрямуванням, і їх виникнення, діяльність і зникнення яскраво відображали перипетії розвитку суспільного життя і національних відносин у головному місті Чехії. Близькі дати створення деяких спілок («Празький Глагол» у 1861, «Празький Сокіл» у 1862, «Спілка чеських лікарів» у 1862 році) свідчить про те, що представлені організації часто породжували в своїй вузькій діяльності чесько-німецьку конкуренцію [4].

Мова йде про широку та досить цікаву дослідницьку тему. Можна просто констатувати, що під час підрахунків у 1910 році до німецького населення відносилися 32332 людини, із загальної кількості 442017 празьких жителів. Згідно з даними поліцейського реєстру, у 1912 році в Празі діяли 232 німецькі спілки, із 3579 усіх діючих організацій.

Спілкова організованість празьких німців, до яких враховуються і євреї, які розмовляли німецькою мовою, у період до 1918 року була дещо нижчою, ніж спілкова організованість їх чеськомовних співгромадян.

Розпад Австро-угорської монархії та зародження Чехословацької республіки в жовтні 1918 року принесли наступні зміни цієї ситуації. Прага стала столицею самостійної національної держави Чехії, внаслідок чого велика частина німецьких спілок не поновила своєї діяльності [5].

До 1922-1923 року з спілкового реєстру багато організацій були виключені або значно обмежили свою діяльність.

З попереднього аналізу спілкової реєстрації було б хибним вважати, що лише частина довоєнних німецьких спілок, які діяли в Празі, продовжували свою діяльність і після 1918 року. До них часом приєднувалися небагато новостворених спілок. Згідно з законом про спілки мова йшла про об'єднання лише неполітичні, однак протягом тридцятих років між німецькими спілками проглядалась яскрава політично-ідеологічна диференціація. Проти групи «громадських» чи «активістських» республіканських, демократичних та антифашистських спілок виступали спілки націоналістичні, «великонімецькі», а часом і нацистсько орієнтовані [5].

Не можна не звернути увагу на те, що всі празькі німецькі спілки пережили історичний переворот у Мюнхені і нацистську окупацію Чехії та

Моравії. На відміну від зникнення чеських спілок, їх існуванню не завадили події 30 вересня 1938 року та 15 березня 1939 року. Це їх здебільшого не дивує, бо багато з них у подальшому називали «судетонімецькими» організаціями, які були спрямовані на знищення Чехословацької республіки. Це відноситься, як не дивно, і до тих спілок, які стали на бік нацистських поглядів. Існували, звісно, і ті спілки, які активно протистояли таким поглядам, однак їх кількість зменшувалась внаслідок внутрішніх переворотів, коли керівники спілки змінювали їх орієнтацію в напрямку національно-соціалістичному, античеському та античехословацькому. Деякі важливі німецькі спілки зберегли свій демократичний напрям аж до березня 1939 року.

Однак після окупації нацистськими військами і створення протекторату Чехії та Моравії і вони були залучені до античеських лав, очищені від євреїв і сповідували нацистську ідеологію. Проте й їх, як і всі інші німецькі спілки, чекала та сама доля. Закінчення Другої світової війни і визволення Праги означали припинення їх діяльності і повне знищення.

Письмові документи німецьких спілок мали бути в п'ятдесятих роках ХХ століття передані до архіву Міністерства внутрішніх справ. Однак і в Архіві Праги збереглися або часом знову туди поверталися не лише деякі документи спілкового реєстру, які стосувалися німецьких спілок, але і більш-менш збережені частини власне спілкових архівів таких значних спілок, якими були, наприклад, «Німецький дім», «Німецька академія», «Спілка історії німців у Чехії». До 1990 року ці документи для істориків були важкодоступними [9, с.31].

Після деяких політичних змін зникло політичне табу, на них звернули увагу, зокрема, з боку німецьких дослідників і наукових осередків. Проте активна популяризація фондів «Німецької академії» та інших організацій не принесла очікуваних наукових результатів чи публікаційних успіхів. Різні несприятливі обставини (особисті та фінансові), навпаки, сприяли тому, що інтенсивність дослідження після початкового розмаху значно знизилась.

Тобто, на жаль, можна констатувати, що після хвилі зацікавлення в сімдесятих та вісімдесятих роках виразно знизився дослідницький інтерес відносно вивчення, скажімо, історії празького німецького театру чи про празьку німецьку антифашистську еміграцію.

Обидва феномени, театр і еміграція, були в двадцятих і тридцятих роках ХХ століття в Празі близько пов'язані з діяльністю німецьких та чеських спілок. Спілки грали важливу роль при створенні суспільно-політичної дійсності в ті неспокійні часи. Це можна побачити на прикладі діяльності празької «народно-виховної» спілки «Уранія», про яку можна дізнатися частково з спілкового реєстру Поліцейського управління Праги. Дані про функціонування «Уранії» з 1917-1950 років зазначені і в міському архіві під позначкою ІХ-294. Діяльність спілки можна проаналізувати з іншого погляду та з

інших джерел, як вказує в своїй статті про роль німецького радіо в політичному розвитку Судет Ленка Клаштеркова.

Авторка критично оцінює причетність першої чехословацької республіки до радіопропаганди і сумнівну роль цього впливового медійного засобу по відношенню до німецької меншини в чеських землях. При цьому зазначається, що празький «Радіожурнал» довірив свої недовгі трансляції для німецької меншини саме приватній празькій освітній організації «Уранія». На думку авторки, ця організація не виконувала свої обов'язки професійно, вона не мала жодної ідейної концепції радіотрансляцій, а допомагала собі заробити через «Радіожурнал» побільше грошей, які використовувала для власних потреб, збагачувала своїх працівників, платила людям, які були їй корисні чи близькі. «Уранія» монополізувала трансляції на німецькій мові. А люди, які не мали зв'язків з цією організацією, стикалися зі штучно створеними проблемами.

Ефект такого радіооповіщення в тридцятих роках, коли необхідною була конкуренція з фашистськими станціями, був незначний і його відгуки в «цільовій аудиторії» судетських німців цілком негативні [7, с.83].

Чим взагалі була організація «Уранія»? Якими були її завдання та значення? Хто її створив, підтримував, створював її членську основу?

У спілковому реєстрі вона введена під позначкою IX, це означає, що вона відносилась до спілок музейних, ремісничих і наукових.

Кілька разів у організації змінювався статут, а саме – за часів республіки 1922 року. Пізніше, в березні 1936 року, існуюча організація змінила назву з Prager Volksbildungsverein Urania на Volksbildungshaus Urania. Було визначено мету спілки: «Щоб серед найширших верств населення було підтримано толерантність та співпрацю в ремісничому промислі, науці, запобігати будь-яким непорозумінням як політичним, так і конфесійним». Цієї мети треба було досягнути передусім заснуванням та утриманням органу з назвою Modernes Bildungsinstitut Urania, який мав усіма існуючими засобами піклуватися про всі гілки сучасного духовного та фізичного розвитку й емоційного збагачення [7, с.85].

Організація мала проводити наукові лекції для громадськості, курси, різноманітні творчі заходи, музичні концерти та театральні вистави, екскурсії, походи, покази фільмів. «Уранія» повинна була заснувати бібліотеки, випуск збірок, лабораторії та друкарні, а також проводити культурні заходи в селі, засновувати свої профспілки. Вона мала стати всеоб'єднуючою німецькою спілкою для популяризації освіти серед простого люду. Членами спілки були переважно представники празької німецької громади, яка включала визначних осіб із числа університетської інтелігенції, політиків та підприємців. Значна громада спілки зі свого середовища проводила власні внутрішні вибори, на яких обирали 11 членів свого представництва. За даними 1921

року можна сказати, що до складу організації тоді входило 1987 членів. Спілка провела 364 акції, на які завітали 51393 учасники [7, с.88].

А постановки «Культурної сцени», які теж проводила «Уранія» в Празі, побачили 1233 глядачів.

Крім нечастих вистав та постановок «Культурної сцени», протягом двадцятих-тридцятих років проводились наукові лекції на найрізноманітніші теми. На них були присутні видатні празькі університетські професори, письменники, чеські та іноземні науковці, митці, журналісти. В період світової економічної кризи, крім усіх інших тем (філософських, літературних, охорони здоров'я чи тем із земельного питання), на порядку денному постала тема економіки та політики.

Наприклад, у січні 1931 року проходила лекція промисловця Фріца Єлінека на тему: «Про розум, гроші та подолання світової економічної кризи». Були представлені й інші теми, такі як: «Про сучасні суспільні проблеми», «Центральна Європа та економічна криза», «Економічна позиція радянської Росії», «Роззброєння в світовій економіці», «Економічна революція» та ін. У 1932 році, коли організацію очолили представники нацистської партії в Празі, вся її діяльність була спрямована на сповідування інтересів її керівників. Першим завданням спілки був не культурний розвиток діяльності «Уранії», а будівництво нового спілкового дому. План проекту нової будови був схвалений 18 жовтня 1932 року, вона мала знаходитись на вулиці Клементській. Будівництво йшло дуже швидко. Після його закінчення організація проводила в своїй новій будові різноманітні культурні акції, концерти, виставки, але найчастіше це були театральні вистави. Відомо, що свою останню театральну постановку організація провела 15 березня 1939 року [7, с.92].

«Уранія» відіграла важливу роль для німецького населення Праги, адже вона хоч трохи допомагала розвивати їхню культуру та мистецтво, сприяла популяризації освіти серед німців. Однак зрозуміло, що вона не могла нічого зробити, щоб зупинити поступове витіснення всього німецького з життя чеського населення, яке активно боролось за впровадження свого «чеського» в усі сфери життя Праги та інших міст своєї країни. Тому німецьким організаціям доводилось виживати, таємно діяти або припиняти своє існування.

Висновки. Отже, в Празі довгий час діяли одночасно і суто чеські, і німецькі організації, між ними постійно йшла боротьба за вплив і популярність спілок серед населення, але, як ми можемо побачити, поступово німецькі організації все-таки були витіснені чеськими, адже кожен народ хоче розбудувати свою державу, розвивати свою мову та традиції, викоринити всі чинники, які будуть йому в цьому перешкоджати. На прикладі чеської нації можна простежити, як поступове залучення рідної мови та традицій в усі сфери спілкової діяльності у майбутньому призводять до цілковитого викоринення негативних методів впливу з боку інших народів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Akademický slovník cizích slov / kol. aut. pod věd. V. Pětračkové, J. Krause. – Praha: Akademia, 2000. – 835s.
2. Hlavačka M. Zlatý věk české samosprávy. Samozpráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální vývoj Čech 1862-1913 / M. Hlavačka. – Praha : Libri , 2006. – 155 s.
3. Holbach P. Společenský systém /P. Holbach. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství,1998. – 89 s.
4. Horejsek J. Měšťané ve druhé polovině 19 století a jejich politická,společenská a kulturní aktivita / J. Horejsek // Studie k sociálním dějinám 19 století. –1997. –№ 7.č.2. – S.329-379.
5. Myška M. Společenská skladba obyvatelstva ve druhé polovině 19 století / M. Myška // Časopis Slezkého muzea. – 1972. – №1. – S. 55-65.
6. Robek A. Stará dělnická Praha: život a kultura pražských dělníků 1848-1939/ A. Robek. –Praha : Academia,1981. – 311s.
7. Šišková T. Výchova k toleranci a proti rasismu / T.Šišková. – Praha: Portál. –1998. –300 s.
8. Solle Z. Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině 19 století / Z. Solle. –Praha: ČSAV, 1960. – 394s.
9. Urban O. Kapitalismus a česká společnost / O.Urban. –Praha: Svoboda, 1978. – 378 s.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2013